

Andor László:

A radikalizmus reneszánsza elé

(avagy: miért a rock and roll-ra, és nem az újhullámra épült nálunk az alternatív zene?)

Mottó: "Ez a mi országunk kis ország, s mi magyarok pláne kis náció vagyunk. Értsék meg már jóhiszeműen opportúnus barátaink, hogy kis nemzetnek még lélegzetet vennie is radikálisan kell."

(Ady Endre: Marseillaise, 1902)

Mielőtt a cím láttán kétségbe esne a Tisztelt Olvasó, zűrzavaros közgondolkodásunk áthallásai miatt megnyugtatóként előre kell bocsátanom, hogy itt nem az erőszak apoteózisáról lesz szó. Ez két dologgal támasztható alá. 1. A – jelző nélküli – radikalizmus Nyugaton, a sokak által mintának tekintett társadalmakban (pl. USA) egyértelműen baloldali radikalizmust jelent, a hátrányos helyzetek felszámolását célzó emberi jogi mozgalmak sokaságát. Vagyis olyan társadalmi csoportokhoz kötődik, amelyek az adott struktúrában eleve erő és hatalom nélkül léteznek (ld. erről Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor írását az Eszmélet 7. számában). 2. A radikalizmus szélsőségességet, de nem valamiféle deviáns magatartást jelent. Történelmi előzményeiből látható lesz: meglehetősen józan, sőt általában kifejezetten intellektuális jelenségről van szó.

A "reneszánsz" jelentése közismertebb: újjászületés. Az "elé" arra utal, hogy a szerző mintegy bevezetéssel kívánja ellátni az előttünk álló időszakot, melynek egyik fő eleme történetesen egy szellemi-kulturális tendencia, a radikalizmus hazai újjászületése.

Miért születik újjá a radikalizmus? Mindenek előtt azért, mert társadalmunk – többé-kevésbé egy időben a többi kelet-európai országgal – az illúziók, majd a gyanakvás időszaka után hamarosan elérkezik a kijózanodás fázisába. Úgy tűnik, az "átmenet" általunk választott útvonalának szükségszerű szakaszai ezek. S a kijózanodást elősegítő pofonok közül több is előre látható. Piacaink összeomlása keleten, recesszió nyugaton, s a mindezek hatásaival kombinált, a megnyomorító adósságszolgálatot menedzselő, szégyellősen takargatott sokkterápia itthon. Mindez a piacgazdaság kiépítésének üdvöztető programjaként tálalva. Az átmenettel halmozódó problémák és növekvő kilátástalonság hatására a politizáló rétegekben egyre többen döbbennek rá a tegnap még a rendszerváltás hőseiként ünnepezt politikusok ígéretei és a valóság közötti elképesztő szakadékra, a cselekvőképtelenség, a kiszolgáltatottság korábban nem tapasztalt fokára. A melldőngető nyilatkozatok; miszerint "soha nem volt Magyarország ilyen független, mint ma", összeütköznek a tényekkel, miszerint nem rendelkezhetünk (egyébként már évek óta) önállóan az országban megtermelt jövedelem, a költségvetés hiánya, vagy egyes fontosabb tételei fölött. A külvilág eseményei szintén elgondolkodtatóak. A thatcherizmus és a peresztrojka szinte egyidejű bukása egy csapásra dönti le a 80-as évek bálványait. Kiújul a recesszió, amit az Egyesült Államok egy újabb War Deallel akar enyhíteni, ismét a világ csendőrének szerepében, a Biztonsági Tanács lelkes asszisztálása mellett. A döntéshozó

fórumokon ismét sokdrangú kérdésekké válnak az egyre nyomasztóbb ökológiai problémák, és a fejlődő országok tovább halmozódó adósságállománya. Lehangelő kép, erős gyomor kell hozzá!

A sokasodó ellentmondások által a nem túl elfogultan gondolkodó fejek számára ismét empirikus alátámasztást nyernek az egyébként elméletileg számtalanszor bizonyított tételek, hogy: 1. a világkapitalizmus úgy, ahogy van, rossz, reformálhatatlan, a világrendszer-váltás elkerülhetetlen, lényegében csak idő kérdése; továbbá: 2. Magyarország a piacosság, privatizáció és polgárosodás jegyében egy alapvetően rossz rendszerbe kíván és igyekszik beilleszkedni, mindenfajta "jobb jövő" reménye nélkül, mégis egyre nagyobb lendülettel. Egyre nyilvánvalóbban mutatkozik meg: a "2+1" (két év áldozat, a harmadik évtől felemelkedés) nem működik; sem a mostani, sem a következő kormány kezében, csakúgy, mint az előzőeknél sem. Kormánykörökből egyre inkább szánalmasnak hat, de az ellenzék részéről is egyre inkább kiüresedik a bevett diagnózis: "bajaink fő oka, hogy még mindig nem elég nagy a piac szerepe, kevés a magántulajdon részaránya, s még mindig nem büntettük meg eléggé a kommunistákat

Kibontakozás helyett búcsút kell tehát vennünk az eddigi korlátozott élvezetektől és félörömeiktől is: az öncenzúrázott irodalmi lapoktól, a sertésbordáért elviselt menzai sorbanállásoktól, a Kelet-Európára korlátozott világutazásoktól – szovjet építőtáboroktól és prágai sörözésektől (mely a pártállam utolsó vívmányaként a legutóbbi hetekig tartotta magát). Szabad szemmel is láthatóvá válik, hogy a fáradhatatlanul szajkózott felzárkózás egy "törpe minoritás" (más néven: "szűk elit") kiváltsága. Beigazolódnak a durván megbélyegzett "látnokok" előrejelzései: a nagy többség jussa "a középszer ellenforradalma" (ez mint kifejezés a "minőség forradalmának" ellentettje kíván lenni), magyar fundamentalizmus, posztmodern röghözkötés, immár a negyedik jobbagység Kelet-Európában. ("Itt élned, halnod kell" – nincs pénzed, hogy bárhová is elköltözz; vagy akár csak elutazz:)

Itt "ugrik be" menetrendszerűen két újabb félreértés. 1. "Radikalizmusból elég volt a sztálinizmus évtizedei alatt." 2. "A Kádár-korszak puha diktatúrájának visszasírásával állunk szemben."

A sztálinizmus nem a félféudális kapitalizmusokat megtámadó szociális forradalmak előrehaladásának, hanem e forradalmi mozgások visszarendeződésének volt a terméke. A restauráció persze nem lehetett teljes, magán viselte a forradalmak nyomait, s az így kialakult rendszer torzulásaival és kompromisszumaival együtt, a bolsevikok bukását követően ugyanúgy, mint a levellerek vagy a jakobinusok után – kétségkívül progresszívabb volt a megelőzőnél. Végre tudta hajtani – amire a periférikus kapitalizmus képtelen volt – a paraszti tömegek proletarizálását és taylorizálását. Tradicionális hatalmi eszközökkel – de polgári feladatokat. És ami témánk szempontjából fontos: a társadalmi innovációt, a "take off"-ot lehetővé tevő radikalizmus marginalizálása, sőt rendszerint likvidálása árán, a többé-kevésbé helyreálló hagyományos uralmi hierarchiára támaszkodva. A történelmi folyam felkavart hullámai újból hozzásimulnak a mélyáram lomha folyásához. A Szovjetunióban vége szakad a 20-as évek szellemi pezsgésének, Magyarországon véget érnek a Bibó-Lukács viták. Megjelenik "Rettegett Jozsif", hazai változatában "vitéz Nagybányai Rákosi Mátyás", méltóságos párttitkár elvtárral, csillag-koronás címerrel. A rendszerellenes mozgalmakat – Wallerstein

kifejezésével élve: – kooptálja a világ-rendszer, lehetővé téve, hogy a kialakuló struktúrák válságainak időszakában valójában konzervatív erők tűnjenek fel a megújulás letéteményeseként. (Az elméletet segítségül hívva láthatjuk, hogy ez nem így van, s a mai "átmenet" előmozdítóinak már a kezdet kezdetén előadott magabiztossága, sőt helyenként harsánysága nyilvánvalóan nem radikalizmusból vagy bátorságból fakadt, hanem inkább jól informáltságból. Nem mást, csak többet akartak, mint a reformsztálinisták.)

A másik lehetséges optikai csalódás az, hogyha a megtapasztalt viszonylagos eredményeket a konkrétan működő, torz intézményeknek tulajdonítjuk – e deformált intézmények védelmére kelve, – és nem a félbeszakított, de elég határozott elképzelésekkel elkezdett átalakulásnak, illetve az időnként kedvező külső feltételek intelligens kihasználásának tudjuk be. A feltételek drasztikus megváltozása újabb nagyszabású átalakulást kényszerít ki. Ezt nem látni ugyanolyan hiba, mint azt várni, hogy a visszafelé tett lépések nem idézik elő ugyanazokat a feszültségeket, melyek a radikális változásokra sarkalltak egykor.

Ez utóbbi megállapítás azt is jelzi, hogy a radikalizmus (az előjogok, a vagyoni hierarchia, a monopóliumok elleni lázadás) nem gyökértelen, nem előzmények nélküli történelmünkben. Három jelentős periódusa közhelyszerűen kapcsolódik össze. 1848 márciusának ifjúsága (élén a Kossuthot is csak bíráló Petőfivel, aki melleleg már az első szabad választásokon megbukott). A "rövid tízes évek" szintén tragikus sorsú progresszív gondolkodói (Ady, Jászi, Garami, Szabó Ervin és a többiek, akikhez egy olyan arisztokrata szökevény is csatlakozott, mint Károlyi Mihály; Galilei Kör, Huszadik Század, Társadalomtudományi Társaság, Népszava). A fényes szelek – agrárforradalmas; nemzeti és üzemi bizottságos, népi kollégiumos, Petőfi-kultuszos – nemzedéke. Jó tudni, hogy az új elit egyre kevésbé tart igényt ezek hagyatékára.

E radikális hullámok mindegyike szemmel láthatóan illeszkedett az egyetemes progresszió egy-egy lendületesebb korszakába. Itthon a fényes szelek óta hasonló szintézis nem született. A hatvanas évek "baloldali populizmusa" már nem tudott betörni hozzánk, mi – s ez is a sztálinizmus számlájára írható, – észrevétlenül belecsúszunk a konzervatív reminiszcenciákba. Nyugaton az egydimenziós ember volt napirenden, nálunk felfedezték a szocialista piacgazdaságot. Lennon azt énekelte, hogy az asszony a világ négere, nálunk abortusz-bizottság született, s erősödtek a "vissza a konyhába" tendenciák. Nyugaton a fajok egyenlő emberi jogait hirdető mozgalmak alakultak, itt a rasszista és nacionalista indulatok kezdtek újratermelődni. Az ökológiai probléma a nyilvánosság számára "bösnagymarossá" egyszerűsödött, és el is felejtődött, miután az egykori tiltakozások főszereplői Házon belülre kerültek. Kívülrekedtek hazánkon a háborúellenes mozgalmak is; s 1991-ben – nem látva az amerikai nép pacifista tiltakozását – naivan szurkolunk a rendpárti koalíció közel-keleti sikerének. Sztálinizmusról leszakadt kis országunk tovább menetel az új próféták tanácsra önként választott kényszerpályán – még szélsőségesebb irrealitások felé. Ma az egykori lázítók is az alázatot hirdetik (lásd az Illés-együttest, melynek korábbi progresszivitása az ellenkezőjébe fordult, amint felsorakozott a keresztény-nacionalista konzervativizmus oldalán).

Mivel nálunk nem a baloldali populizmusra, hanem a sztálinizmusra

adott válaszként alakult ki a neokonzervatív önkívület, ennek kudarca és eredetkutatása automatikusan felfedeztetni a hatvanas években elindult nyugati újbaloldalt. Melynek komolyságát növeli, hogy az eltelt idő során a belőle kisarjadt mozgalmak tartósabbnak bizonyultak a thatcheri-reagani vasökölnél, és elméleti alapja is határozottan megerősödött. Vagyis nemcsak tagadásról és elutasításról van szó, hanem pozitív állításokról is. Ezek vezérfonala a gazdasági demokrácia gondolata, vagyis a színjátékká (nyugaton musicallé, keleten operetté) redukált demokrácia rehabilitálása és kiteljesítése, a fordizmus versenyképtelenné vált rendszerének felváltása a dolgozói részvétel korszerűbb és hatékonyabb formáival. E szemlélet a korábbiakhoz képes felértékeli a szuverenitás és biztonság követelményeit, de e fogalmakat is új módon, tágabban értelmezi: a politikaival (katonáival) egyenlő fontosságúnak értékelve a gazdasági önrendelkezést, és a biztonságot komplex módon, a társadalmi és ökológiai szempontok összhangját keresve. E gondolkodásmód tolerálása nem igényel újabb pálfordulásokat. Elég, ha a liberálisoknak eszükbe jut Tom Paine (aki bár ott bábáskodott az amerikai és a francia polgári demokrácia megszületésénél, nézetei között fő helyet kapott a tulajdon egyenlősége); kommunisták fölfedezhetik Lev Trockijt (aki ugyan főszerepet játszott az 1905-ös és 17-es forradalmakban, de már a 30-as években ma is tanulságos bírálatban részesítette a sztálinizmust), szociáldemokraták észrevehetik Willy Brandtot (aki kancellár is volt, sőt ő nyitotta meg az új nagy Bundestag első ülését, mégsem átalotta "szervezett örületként" jellemezni a világgazdaság állapotát – amikor az még jobb formában volt a mainál).

A felvázolt kritérium-rendszer folyománya: nincs fejlett társadalom, nincs olyan "létező" társadalmi-gazdasági rendszer, amely korunk követelményeinek megfelelne. Vagyis szakítani kellene azzal a rossz szokással, hogy az egyik létező rendszer kritikáját a másik létező rendszer apológiájára építjük. Ez a csöbörből vödörbe kerülés biztos útja. A radikalizmus tehát egy még nem létező, de megvalósítható alternatíva kitűzése. Ott kezdődik (másként fogalmazva: mostanában ahhoz is bátorság kell), hogy kimondjuk: lehet, hogy rövid távon nem tudunk gyökeresen változtatni a jelenlegi folyamatokon, de látni kell, hogy azok alapvetően rossz irányba visznek, tőlük nemcsak rövid, de hosszú távon sem várható sok jó (különösen nem felzárkózás, meg hasonlók).

Hogy jön mindez ide? Egy elitegyetemet nem szükségképpen érdekel a rendszerellenes gondolkodásról való előrejelzés. Tévedés lenne azt hinni, hogy a BKE – ahol még az alternatív közgazdasági szekcióban is azokat díjazták, akik szerint nincs alternatíva, s amelyből a készülő változások során nem a "magyar Harvard", hanem inkább a "magyar Yale", sőt féltő, hogy pusztán csak "Bróker- és Yuppie-Képző intézet" lesz, – túlságosan érintve lesz az újbaloldali reneszánsz által. Úgy gondolom azonban; hogy súlyos oktatás-politikai hiba lenne az egyetemről a gazdasági élet vezetése felé tartó fiatalokat "megóvni" a felvázolt problémakörök megismerésétől. A jelenlegi struktúrában – tapasztalataim szerint – a legnagyobb esélyük arra van a hallgatóknak, hogy a munkanélküliség, állami szerepvállalás, magántulajdon, vagy bármi egyéb fajsúlyos kérdésben a friedmani-thatcheri-Pinocheti gazdaságfilozófia válják számukra a legszimpatikusabbá. Pedig – válasszuk a befejezés lírai útját Radnóti Miklós segítségével: – "Lehetnének talán még emberek, / Hisz megvan bennük is, csak szendereg/ Az emberséghez méltó értelem./ Mondjátok hát, hogy nem reménytelen!"